

Elisabeth Eybers: Een Leven In Gedichten

Non Peer-reviewed author version

RENDERS, Luc (2006) Elisabeth Eybers: Een Leven In Gedichten. In: Poëziekrant, 30(5). p. 42-47.

Handle: <http://hdl.handle.net/1942/1669>

Luc Renders

Elisabeth Eybers: een leven in gedichten

Op 26 februari 2005 is Elisabeth Eybers negentig jaar geworden. De verjaardag werd met een hulding in Amsterdam gevierd waarop de dichteres zelf, frêle maar nog in behoorlijke gezondheid, aanwezig was. Tijdens de feestelijke zitting werd ook haar nieuwste dichtbundel *Valreep/Stirrup-cup* voorgesteld. De bundel bestaat uit vijftien gedichten waarvan telkens twee versies opgenomen zijn: een Afrikaanstalige en een Engelstalige.

Elisabeth Eybers is de grande dame van de Afrikaanse en wellicht ook van de Nederlandse poëzie. Hoewel ze steeds in het Afrikaans is blijven dichten, heeft ze in het Nederlandse taalgebied - sinds 1961 woont de dichteres in Amsterdam - bijzonder veel erkenning genoten. Ze werd voor haar werk herhaaldelijk onderscheiden. In 1978, tijdens de donkerste dagen van de apartheid toen een totale culturele boycot van Zuid-Afrika gold, werd aan Elisabeth Eybers de Constantijn Huygensprijs toegekend. Deze bekroning gaf aan dat ze al vlug niet alleen als een Afrikaanse maar ook als een Nederlandstalige dichteres werd beschouwd.

Elisabeth Eybers blijft niet alleen omwille van haar gevorderde leeftijd maar vooral omwille van haar poëtische prestaties in de belangstelling staan. In 2004 verscheen nog een nieuwe en uitgebreide uitgave van haar *Versamelde gedigte*, de gedichten die de dichteres tussen haar zeventiende en drieëntachtigste publiceerde, op enkele uitzonderingen na die niet aan haar strenge kwaliteitseisen voldeden. De vijf na 1989 verschenen dichtbundels: *Respyt* (1993), *Nuweling* (1995), *Tydverdryf/Pastime* (1996), *Verbruikersverse/Consumer's Verse* (1997) en *Winter-surplus* (1999) werden in de heruitgave opgenomen, die jammer genoeg ontsierd wordt door een aantal erg storende zetfouten. Het consistente niveau van haar poëtische werk, ook van de bundels die zij op gevorderde leeftijd schreef, is aan de blijvende aandacht voor haar poëzie natuurlijk niet vreemd. Elisabeth Eybers wordt zowel binnen de beperkte kring van literaire critici erg geapprecieerd als door een ruim publiek bijzonder gesmaakt.

Elisabeth Eybers beheerst haar métier volkomen. Ze weet perfect zeggingskracht met verstaanbaarheid te combineren. Ze hanteert een traditionele poëtische vormtaal,

inclusief vaste rijmpatronen, een afgebakende verslengte en een strakke strofe-indeling. Duizelingwekkende experimenten of verbluffende vernieuwingen zijn in haar poëzie niet aan de orde. Deze aanpak past naadloos bij de onderwerpen die in haar gedichten aan bod komen en de levensvisie die erin verwoord wordt. Zelfspot, ironie en understatement zijn haar belangrijkste werktuigen. Een relativiserende nuchterheid en een ijzeren logica leiden tot volkomen vanzelfsprekendheid. Zelfs in haar eerder zeldzame uitgesproken politieke gedichten doet Elisabeth Eybers geen emotionele uitspraken. In het gedicht 'Regspraak', uit de bundel *Bestand*, dat geschreven is naar aanleiding van de dood van Steve Biko in politiehechtenis, wordt aangeduid dat de ideologie van het Afrikaner nationalisme door een totaal gebrek aan medemenselijkheid uiteindelijk de Afrikaner zelf in zijn diepste wezen aantast. De afgestroopte taal en de axiomatische formulering geven aan het gedicht een voldongen feitelijkheid.

Regspraak

by die dood van Steve Biko

Mite van uitverkorenheid
verhef ons bo die later leer
van naasteskap maar demonstreer
met raakgeplante vuis die feit
dat skending van 'n medemens
intiem aan selfontering grens.

Door het gebruik van 'ons' geeft Elisabeth Eybers aan dat ze zelf ook deel uitmaakt van het Afrikanervolk. Haar kritiek komt dus van binnenuit waardoor de rechtmatigheid ervan kracht bijgezet wordt. Ze heeft als insider recht van spreken. De rechtspraak van de dichteres is echter voor de Afrikaner verdoemend.

In haar poëzie heeft Elisabeth Eybers het voornamelijk over zichzelf. Ze staat stil bij grote en kleine gebeurtenissen uit haar leven, levert commentaar op dagdagelijkse situaties of bezint zich over de aard van het bestaan en de zin van het leven. Dikwijls vormt een concreet beeld of een specifiek voorval het uitgangspunt voor het gedicht. Aan

deze persoonlijke ervaring wordt een universele dimensie verleend. Zo verschaft ze inzicht in wat het betekent mens te zijn. De gedichten van Elisabeth Eybers zijn daardoor als epifanieën, als kleinschalige openbaringen. Ze nemen de sluier weg die over het leven hangt. Met haar dichterlijke techniek versterkt Eybers dit proces: de gedichtstitel, het versritme, de strofe-opbouw en het rijmpatroon leiden naar de onvermijdelijke, soms onverwachte en onverbiddelijke illuminatie of conclusie.

De poëzie van Elisabeth Eybers vormt het dagboek van haar leven. Het is dan ook fascinerend om haar levensloop via haar gedichten te volgen. Vanzelfsprekend komen in steeds sterkere mate het verouderingsproces, de kwaaltjes die ermee samenhangen en het leven in het aanschijn van de dood als onderwerpen naar voren. Elisabeth Eybers beschrijft openhartig het wel en wee dat haar te beurt is gevallen. Hierdoor ontstaat er een intieme vertrouwensband met de lezer. Hij wordt tot een deelgenoot aan haar leven. Maar Elisabeth Eybers wil meer dan nieuwsgierigheid of sympathie opwekken. Ze wil de lezer ook een spiegel voorhouden, hem door de poëtische verwoording van haar levenservaringen iets over hemzelf en over de aard van het menselijke bestaan laten inzien.

Liewe leser:

Ja, ek weet hoe ek-sentries vertoon
my tuisgemaakte heelal,
die wêreldjie wat ek bewoon,

my drang om dit steeds uit te stal
op so 'n eenpersoonskaal – maar miskien
kan jy iets van jouself daarin sien?

Maar als ze niet in haar opzet zou slagen dan legt ze zich zonder meer daarbij neer stelt ze lapidair in 'Verklaring' uit *Verbruikersverse/Consumer's verse*: "As ek ooit iemand uitdaag of ontroer/word geen verskoning aangevoer.//So nie, ook nie". Elisabeth Eybers

plaatst zichzelf niet op een voetstuk. Ze schrijft poëzie omdat dat eenvoudigweg in haar aard ligt: ze kan niet anders.

Valreep/Stirrup-cup is vintage Eybers. Ook nu staat de eigen levenservaring voorop met de focus op de snel naderende dood. Met de titel suggereert de dichteres dat dit wel eens haar allerlaatste bundel zou kunnen zijn, een bundel die op de valreep, op het laatste moment, tot stand gekomen is. Bovendien betekent de uitdrukking ‘op de valreep staan’ op het punt staan van vertrekken. In het Afrikaans komt ook de zegswijze ‘’n glasië op die valreep’ voor in de betekenis van een afscheidsdrankje. Dezelfde idee wordt in de Engelse vertaling van ‘valreep’ namelijk ‘stirrup-cup’ overgedragen. Een ‘stirrup-cup’ is een glaasje tot afscheid terwijl men reeds letterlijk met de voeten in de stijbeugels zit. Ook de titels van de eerder verschenen ouderdomsbundels *Respyt* uit 1993 en *Winter-surplus* uit 1999 suggereren het nakende einde ondanks een onverhoopte bonus in levensjaren. Trouwens het slotgedicht ‘Gevleuelde woorde’ uit *Tydverdryf/Pastime* loopt reeds vooruit op de titel en de thematiek van haar laatste bundel:

Gevleuelde woorde

Valreepwoorde word meestal verwag
om geveleud te klink maar haal selde die paal,
inderdaad staan dit vas dat ek deesdae vreemd
reageer en die steeds onbestendige mag
van stemminge my verhinder om ag
te slaan op ’n sienersblik, waarvan geen sweem.
Vlak voor ek ophou met asemhaal
toe maan ek myself: nie so teatraal...

En ook in *Valreep/Stirrup-cup* kan de lezer geen gevleugelde uitspraken, geen diepzinnige filosofische beschouwingen, geen *famous last words* verwachten, integendeel. Hoe kan het ook anders als al wat de dichteres ervaart slechts een groeiende leemte of leegte is, zoals ze in ‘Laaste poging tot logika’ aangeeft: “Vroeër was jy verdiep in dag-

na-dag/nou blyk daar selde iets om te betrag”. Het leven leent zich in de optiek van Elisabeth Eybers nu eenmaal niet tot diepzinnigheid of dramatiek. Ook haar ouderdomskwaaltjes doet ze dan ook af als louter ongerief eerder dan als aanleidingen tot bittere misnoegdheid of verbeterd opstand.

Nochtans is *Valreep/Stirrup-cup* geen heildronk op het leven maar eerder een uiterst laconieke bestekopname. Voor een feestelijke afscheidsdronk is er hoegenaamd geen reden. De toon van de bundel kan het best omschreven worden als en sourdine, soms met een vleugje humor doorweven. Het leven heeft zijn nu eenmaal zijn eigen onwrikbare wetmatigheid waaraan niet valt te tornen. Elisabeth Eybers heeft er zich bij neergelegd. Bovendien, wat is er om over spijt te hebben of om nostalgisch over te raken? Vanuit een achternaperspectief verschrompelt het leven tot een “vervlieging van tyd” zoals de dichteres het in het gedicht ‘Herleiding’ formuleert of zoals ze het wrang in ‘Waarneming’ uitdrukt: “dog plots staan daar slegs één gegewe vas:/dat is wreedaardig snel verword tot *was*” (34). Het leven stelt, alles bij elkaar genomen, bijzonder weinig voor. Het kan alleen wat opgesmukt worden, een bescheiden taak die aan de dichter is voorbehouden.

Opsomming

Tot dusver kom dit eenvoudig hierop neer:

jy het verduur wat jy geprogrammeer
was om vanaf die aanvang te deurstaan
en benader nou die einde van jou baan.
'n Skroothoop nietighede skep ballas,
daarmee sou jy 'n hele koffer vol
kon stop om sonder omkyk te verkas,
met rym – indien moontlik – steeds in 'n verfraaiende rol.

Alles wat vroeger belangrijk was, heeft grotendeels zijn waarde en zin verloren. Vriendschappen, menselijke relaties hebben niet zelden tot teleurstellingen geleid met het resultaat dat de dichteres een meer en meer eenzellig leven is gaan leiden. Naarmate ze

ouder wordt, vernauwt het blikveld van de dichteres zich geleidelijk. In haar teruggetrokken bestaan observeert, constateert en beschrijft Elisabeth Eybers de ongemakken die met oud worden gepaard gaan zoals slapeloosheid en pijn en de beperkingen die een afgetakeld lichaam met zich brengt. Terwijl pijn en slapeloosheid nog tekenen van leven zijn, ervaart ze in haar toenemende fysische incapaciteit dat de kringloop van het leven geleidelijk voltooid wordt. Haar wankelende, aarzelende stappen doen haar denken aan haar eerste pogingen als kind om rechtop te lopen. De dichteres bekijkt zichzelf en het leven met een mengsel van berusting, verbazing en zelfs amusement. De poëzie van Eybers is beslist geen sombere poëzie. Het leven leent zich niet tot dramatische zwaarwichtigheid evenmin als tot pathetisch zelfbeklag. ‘Wees niet theatraal’ zou het levensmotto van Elisabeth Eybers kunnen zijn.

Ook in de houding die ze tegenover de dood inneemt, is er geen sprake van heftige emotionaliteit ingegeven door doodsangst of door ontgoocheling met het leven. Nuchter stelt ze vast dat de dood onpeilbaar is. In het gedicht ‘Overweging’ vraagt ze zich af hoe ze zich op de dood kan voorbereiden en in ‘Aanpassing’ geeft ze aan dat door “insiklike bewilling” aan de dood het aura van willekeur ontnomen wordt. In het gedicht ‘Vir Bert’ drukt Elisabeth Eybers zelfs een doodsverlangen uit. De dood zal haar immers opnieuw verenigen met haar overleden zoon.

Vir Bert

Noudat jy swyg is daar niks meer
vir my om ooit nog te begeer
buiten die tydstop waarop ek
dieselfde stilte mag betrek.

Met dezelfde relativiserende nuchterheid waarmee Elisabeth Eybers het leven, de dood en zichzelf analyseert, oordeelt ze over haar activiteit als dichter. Dichten was voor haar nooit meer dan een ‘edel spel’, een niet-essentiële, vrijblijvende bedrijvigheid. In ‘Versinsels’ stelt ze vast dat het schrijven van poëzie niet zozeer met het leven zelf te maken heeft maar een poging is om de tekortkomingen van de werkelijkheid aan te

vullen. Haast denigrerend voegt ze eraan toe dat de gedichten die ze op haar oude dag schrijft, moeten dienen om haar op de been te houden. Bovendien is er niemand die op haar gedichten zit te wachten constateert ze in ‘Handel-wyse’. Maar ondanks het ontbreken van enig zakelijk nut of praktische gebruikswaarde meet de dichteres zich toch een zelfvoldaan allure aan: “Al is daar geen afnemer wat daarna vra,/loop jy straks pronkerig daarmee te koop”. Zelfrelativering en zelfspot blijven het handelsmerk van Elisabeth Eybers. Hierin heeft ze haar weerga niet.

Valreep bevat zoals al haar bundels sinds *Respyt* naast Afrikaanse ook Engelse gedichten. Meestal zijn de Engelse gedichten herwerkingen of hertalingen van de Afrikaanse. Soms zijn het autonome gedichten. In ‘Tweetalig’, het aanvangsgedicht van de bundel *Winter-surplus* verschaft de dichteres een verklaring voor de toenemende mate waarmee ze in het Engels dicht:

met Engelse rympies grootgemaak,
probeer ek hoe langer ek leef al hoe meer
om ’n vroeëre klankspel op te vang
wat die stem van my moeder weer laat ontwaak

Ze voegt er veelbetekenend aan toe dat ze de Engelstaligheid van haar moeder en haar eigen Engelstalige gedichten nooit als een probleem gezien heeft, hoewel ze beseft dat haar Engelse gedichten wel eens tot irritatie zouden kunnen aanleiding geven. Wellicht verwijst ze hier naar taalpuristen in Afrikanerrangen die haar niet graag in het Engels zien dichten. Ze zinspeelt daarmee op de gevoeligheden binnen de Afrikaner gemeenschap rond de afbrokkeling van de status van het Afrikaans na de verkiezingen van 1994 en de introductie van een nieuwe grondwet waarin het Afrikaans gelijkgeschakeld werd met tien andere Zuid-Afrikaanse talen. Elisabeth Eybers heeft haar Engelse achtergrond gewoon aanvaard als een positief gegeven, als “’n vrugbare skuldelaas” zoals ze het in het Afrikaans formuleert. Ze voelt een zekere verplichting tegenover de taal van haar moeder maar het is een ereschuld die bevruchtend op haar poëzie inwerkt.

Interessant is de betekenisverschuiving die zich tussen het Afrikaanse en het Engelstalige gedicht voordoet. In de Engelse versie is de connotatie van een taalkeuze

tussen het Afrikaans en het Engels en de negatieve reactie die dat in bepaalde kringen opwekt helemaal verdwenen. Ze biedt in 'Bilingual' geen excuses meer aan voor het gebruik van het Engels als dichterlijk medium maar slechts voor het aanwenden van het klankspel van de Engelstalige kindergedichtjes die haar moeder haar voorlas en voorzong:

having been raised on nursery rhymes,
the longer I live the more I enjoy
attempting to echo the same sort of chimes
that hauntingly call back my mother's voice (771)

Het gedicht gaat niet langer om een keuze tussen twee talen maar om het aanwenden van het ritme en het klankspel van de kinderrijmpjes uit haar jeugd als herinnering aan haar moeder. Het Engelstalige gedicht gaat over nostalgisch verlangen en het oproepen van een prille jeugdervaring in dichterlijke taal. De titel 'Bilingual' verliest binnen deze veranderde context zijn betekenis en relevantie. Het Afrikaanse gedicht daarentegen is gericht op de Afrikaanse lezers van de poëzie van Elisabeth Eybers en neemt de taalsentimenten binnen de Afrikanergemeenschap in Zuid-Afrika als uitgangspunt. Met 'Tweetalig' duidt Elisabeth Eybers aan dat ze niet in een bepaald kamp wil ingedeeld worden. Ze is op de eerste plaats dichteres. Het is evident dat 'Tweetalig' voor een Afrikaans publiek bedoeld is. Een Nederlandstalige lezer ziet hoogstwaarschijnlijk geen graten in het feit dat Elisabeth Eybers ook Engelstalige gedichten schrijft.

Elisabeth Eybers is steeds een Zuid-Afrikaanse, zelfs Afrikaanse dichteres gebleven. Haar geboorteland heeft ze niet los gelaten. Zuid-Afrika leeft in haar. Het maakt een onlosmakelijk deel uit van haar leven en dus logischerwijze ook van haar poëzie. Het is een aspect van haar werk dat zeker niet mag worden onderschat.

Daarnaast is ze ook tot een Nederlandse dichteres uitgegroeid. Haar poëzie is de essence die ze uit haar eigen leven, uit haar dagdagelijkse ervaringen en waarnemingen puurt. Op deze manier weet ze landsgrenzen te overstijgen en taalbarrières te overwinnen. Ze slaagt er weergaloos in om uit het intieme, het alledaagse en het gewone een universele waarheid te distilleren.

Als dichteres is ze steeds aan zichzelf trouw gebleven. Haar werk wordt gekenmerkt door een merkwaardige eenheid in stijl en toon. Een gedicht van Elisabeth Eybers draagt een onmiskenbaar stempel en is onmiddellijk als zodanig herkenbaar. Toch blijft ze doorgaans verrassen. Het strakke keurslijf van haar vormentaal weet ze steeds uiterst creatief te benutten terwijl de gang van haar leven voor steeds afwisselende inspiratie en verrassende variatie zorgt. Haar poëzie kent nauwelijks dieptepunten en is bovendien absoluut niet gedateerd. Dat is een merkwaardig gegeven als men beseft dat Elisabeth Eybers haar eerste bundel *Belydenis in die skemering* in 1936 publiceerde. Van literaire stromingen heeft ze zich niets aangetrokken. Ze is gedetermineerd en onverstoord haar eigen poëtische weg gegaan. En met groot succes. Zeventig jaar later is ze nog steeds niet uitgeschreven.

Die moeder

Die vreemde oorsprong van jou lewe het
soos lig deur 'n kristal deur my gevloei
in al die maande toe ek één was met
die stil geheim van jou verborge groei.

En nou kan niks ons skei – want is jy nie
afhanklik en gebonde aan my bloed
wat met sy onbegryplike chemié
jou wonderlik gevorm het en gevoed?

En of dié uur ver en vergete word,
en of die jare tussen jou en my
hul seile span, die see sy golwe stort,
of selfs die Dood sy somber baken steek,
nigtans sal jy aan my gebonde bly
met die onsigb're naelstring wat nie breek.

Kennismaking

Om inderdaad mekaar te vind
het hul die tooisels afgestroop,
die knellinge snel losgeknoop,
ál wat bykomstig is ontbind.

En toe, asof dit deernis wek
dat sy so onvoltooid en skraal
vertoon, het hy haar ingehaal
en met sy oordaad toegedek.

Taalles

De eerste rededele wat mens leer
vóór drie jaar oud is lewenslank genoeg
om die akuutste nood te formuleer
Soos: *ek het honger ... hou van jou ... is moeg.*

Plots uit die soet ontmoeting weggeruk
het hulle 'n nuwe saamkomplek ontdek
om oor en oor, onnosel van geluk,
toereikend te verduidelik: jy en ek ...

'n Maand daarna – want tyd bring raad – hanteer
hulle moeiteloos die diggeweefde sin,
die voegwoorde van kunstige verweer
soos: *daarenteen ... ondanks ... desnietemin ...*

Woordeloos

Terwyl die waarheid klaarder skyn
sal die getye ons nerfkaal stroop,
afsigtelikheid kom reeds in sig.

Al wat ek vra
al wat ek hoop
is om, wanneer my brein te voos
word om met woordvernuf die pyn
en dorheid óm te dig,
dit te verdra
hoe ook al, woordeloos.

Naturalisasie

Waarskynlik word – maar vra nie wanneer – my
versoek om transmutasie toegestaan:
'n onnatuurlike proses, voltooi
deur naartig langs 'n uitgestrekte ry
buro's, instansies, ampsdraers te gaan,
by halfjaartussenpose uitgenooi,
gekeur, gekontroleer – indien geskik
uiteindelik met die Koninklike knik
begenadig en tot burger(es) gesalf.

In my geboorteland is dit nie half
so ingewikkeld, duur dit nooit so lank.
Dáár kan 'n ondeurgrondelike dekreet
jou bowendien rangeer van Bruin tot Blank,
selfs tot Sjinees, van Asiaat tot Swart
en omgekeer of kruis en dwars, daar weet
jy minstens jy's nie doodgewoon 'n mens.
Of die omtowering voortvloei uit 'n wens

gekweek in 'n verwisselbare hart,
of dit jou lewe anders maak en hóé
is bysaak, maar ek wonder soms. En laat
geen landgenoot my aanfluit van verraad,
kom dit nog inderdaad eendag daartoe.

Weerkaatsing

In die windlose, wasige vroegoggendlig
staan die bome op die oorkantse wal
in verleë afsydigheid gehul.
Maar kyk, die metaalgladde watervlak stal
hulle onderstebo arabeskhelder uit,
aan onsigbare haarwortels hang hul gewig
met splitsende takwerk sekuur ingevul.
Op gietstaal die gitswart bevestiging
van ongedeerde identiteit:
afbeelding oortref weer die werklike ding.

Genoeg

Die uroloog, ortopedis
en 'n gewoner soort chirurg
doen alles om te vergewis
of jy van hulle gading is.
Dit gaan desnoods deur been en murg.
Deemoedig laat jy hul begaan,
bevoeg om weg te snoei of te laat staan.
Hulle las 'n aantal meters aan die baan
wat jy moet alfê. Stadigaan
sal jy jou tog wil terugtrek in 'n burg

aan die einde van 'n doodloopbaan
en daar teen eie tempo taan,
die verdere omweë spaarsaam oorgeslaan.

Bewussynstroom

Met verloop van tyd gaan alles verby
wat verdrietig maak en tewens ook bly
is daar dan in godsnaam niks wat bly
tensy jy dit op papier kan kry
wat selde luk dus raai ek jou aan
laat die fatale tyd maar begaan
tot jy eendag – al is dit ondenkbaar nou –
alles laat vaar en die res behou.